

УДК 343.368

Л.В. Чернозуб

**ДІЯННЯ В СКЛАДІ ЗЛОЧИНУ
УХИЛЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ
ПОКАРАННЯ, НЕ ПОВ'ЯЗАНОГО
З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ**

Анотація. Досліджується суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони складу злочину ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. Визначається, що таке діяння може бути скоєне, як правило, у формі бездіяльності, але в окремих випадках – і у формі дії.

Ключові слова: покарання; ухилення від відбування покарання; покарання, не пов'язане з позбавленням волі; суспільно небезпечне діяння; триваючий злочин.

Аннотация. Исследуется общественно опасное деяние как признак объективной стороны состава преступления уклонения от отбывания наказания, не связанного с лишением свободы. Определяется, что такое деяние может быть совершено, как правило, в форме бездействия, хотя в отдельных случаях может быть совершено и путём действия.

Ключевые слова: наказание; уклонение от отбывания наказания; наказание, не связанное с лишением свободы; общественно опасное деяние; длящееся преступление.

Abstract. The socially dangerous act as a sign of the objective side of the crime of evasion from serving non-custodial sentence. Determined that such an act can be committed, usually in the form of inactivity, although in some cases it can be done, and by the action.

Keywords: punishment; evasion of sentence; non-custodial sentence, a socially dangerous act; continuing offense.

Об'єктивну сторону злочину утворюють ознаки, що характеризують її із зовнішнього боку. До них відносяться: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність); суспільно небезпечні наслідки; причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками; спосіб, знаряддя і засоби, місце, час і обстановка вчинення злочину [14, с. 156]. Об'єктивну сторону одних складів злочинів характеризують лише ознаки, що розкривають тільки злочинне діяння (дію, бездіяльність). У об'єктивну сторону інших складів законодавець включає також і ознаки, що відображають злочинні наслідки і причинний зв'язок між діяннями і злочинними наслідками. Об'єктивна сторона третіх складів злочинів вимагає обов'язкового встановлення додаткових її ознак, таких як час, місце, спосіб, обстановка вчинення злочину. Однак, обов'язковим для всіх складів злочинів є лише суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність).

Будь-яке злочинне діяння, в першу чергу, повинно мати антисуспільний характер, що визначається його суспільною небезпекою і протиправністю. Суспільна небезпека злочинного діяння, у свою чергу, обумовлюється тим, що діяння безпосередньо завдає

шкоди суспільним відносинам або ставить їх в небезпеку, заподіяння такої шкоди. Діяння, яке не завдає шкоди або не ставить охоронюваний законом об'єкт в небезпеку заподіяння шкоди, не може бути визнане суспільно небезпечним [6, с. 70].

Дія як поведінка людини – складне явище, яке виражається в активній формі суспільно-небезпечної поведінки. Дія із зовнішньої сторони становить собою активну поведінку людини, в основі якої лежать рухи тіла, свідомо спрямовані особою для досягнення певної мети [11, с. 24].

Другою формою суспільно небезпечної поведінки виступає бездіяльність, тобто пасивна поведінка суб'єкта. Бездіяльність, як зазначав М.І. Ковальов, характеризується відсутністю яких-небудь рухів тіла, хоча винний був зобов'язаний і міг їх зробити. Відмінність дії від бездіяльності полягає в тому, що в злочинних діях суб'єкт зобов'язаний утриматися від вчинення певного роду рухів тіла, тоді як при бездіяльності, навпаки, необхідне їх вчинення. В. М. Кудрявцев вважає, що основна їх відмінність полягає у зовнішній, виконавській, фізичній сфері: при бездіяльності, на відміну від дії, особа не вчиняє ніяких зовні виражених вчинків. Вона не робить тих дій, які необхідні в інтересах суспільства і тому вимагаються нормами права; ті ж дії, які ним вчиняються в період його злочинної бездіяльності, зазвичай не мають юридичного значення [12, с. 86].

Ухиляючись від покарання, засуджений не виконує покладений на нього кримінальним та кримінально-виконавчим законодавством обов'язок відбутися в повному обсязі покарання відповідно до вироку суду, що вступив у законну силу [1, с. 155; 15, с. 74]. Ухилення уособлює об'єктивну сторону посягань, є одним із поширених способів вчинення злочинів у формі бездіяльності. У зв'язку з цим головною умовою відповідальності за ухилення слугує юридичний обов'язок діяти – в певних рамках і при своєчасному доведенні цього обов'язку до відповідного суб'єкта. Однак, як влучно зазначив Г.В. Тімейко: «Бездіяльність відбувається не в світі речей, а в світі людей». Цю точку зору підтримують й інші науковці. Так, Р.Д. Шарапов вважає, що об'єктом правового регулювання є не будь-яка поведінка людини, а лише та, яка має соціальну значущість, складає елемент суспільних відносин індивідуально з точки зору права. Тому поняття бездіяльності в кримінальному праві наповнюється особливим змістом, що не збігається з буквальним значенням цього слова. Бездіяльність як форма злочинної поведінки виникає з моменту включення людини в систему суспільних відносин і наділення її у зв'язку з цим обов'язком виконувати певні дії [11, с. 26]. О.І. Бойко підкреслює, що «бездіяльна людина» гіпотетично винна вже в тому, що включена в систему соціальних зв'язків. Виходячи з цього, Дж. Флетчер і А.В. Наумов виділяють три рівні формування підстав кримінальної відповідальності за бездіяльність: а) «бездіяльність-заподіяння», б) «бездіяльність, яка не є заподіянням, а виявляється зазвичай в залишенні іншої особи в небезпеці або в ненаданні необхідної для її порятунку допомоги, тобто бездіяльність –неперешкодження настанню шкоди»; в) «бездіяльність, що виражається в порушенні специфічних обов'язків, покладених на певних громадян». Саме третій різновид бездіяльності, що виражається в

порушенні специфічних обов'язків, покладених на громадян, характеризує ухилення від покарання [11, с. 27].

Таким чином, за своєю юридичною суттю ухилення від відбування кримінального покарання є форма бездіяльності, тому що особа не виконує покладеного на неї законом обов'язку перетерпіти ті позбавлення і обмеження, які пов'язані з призначеним їй конкретним видом покарання: обмеження свободи пересування, обмеження майнового характеру тощо. Це впливає, по-перше, з ознак покарання, передусім як заходу державного примусу, який полягає в передбачених законом обмеженні прав і свобод винної особи [11, с. 28]. Покарання своїм виконанням визнано, як справедливо відзначає В.А. Уткін, у кінцевому рахунку примусити винного до кримінально-правослухняної поведінки (тобто до поведінки, що не суперечить вимогам кримінального закону) [24, с. 46].

Питання про вчинення ухилення від відбування покарання шляхом дії чи бездіяльності в юридичній літературі вирішується неоднозначно. Одні дослідники цієї проблеми приходять до висновку, що аналізований злочин вчиняється лише у формі бездіяльності, інші – як у формі бездіяльності, так і у формі дії [18, с. 17–20; 21, с. 66; 22, с. 112]. З нашого погляду, ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі може вчинятися не тільки у формі бездіяльності, а й у формі дії. До злочинів, які вчиняються у формі дії, відноситься злочин, передбачений ч. 1 ст. 389 КК України – ухилення від відбування позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Натомість, до злочинів, які вчиняються шляхом бездіяльності відносяться ухилення від сплати штрафу (ч. 1 ст. 389 КК України) та ухилення від відбування громадських робіт та ухилення від відбування виправних робіт.

Незважаючи на те, що законодавець досить часто використовує термін «ухилення», зокрема ухилення від конкретних видів покарання, визначення цього терміна він не дає. Немає його загальної дефініції і в кримінально-виконавчому законодавстві. І оскільки законодавчо не закріплено визначення поняття «ухилення», вважаємо за необхідне розглянути етимологію поняття «ухилення». Так, Словник української мови дає таке тлумачення поняттю «ухилення» – відступ від головного, правильного, прийнятого, порушення чогось; відхилення [19, с. 527]. Схоже тлумачення ми знаходимо у Великому тлумачному словнику сучасної української мови – відступати, відхилитися, відскакувати тощо назад чи вбік від кого-, чого-небудь; намагатися не робити чого-небудь, не брати участі в чомусь, відсторонитися від чогось; уникати [5, с. 1522].

На основі аналізу вище наведених роз'яснень можна дійти висновку про те, що з точки зору етимологічного тлумачення, ухилення як фактична поведінка відповідає тому обсягу, який вкладає законодавець у кримінально-правовий зміст цього терміна. Тому даний термін не залишається за рамками змісту об'єктивної сторони ухилення від відбування покарання і, отже, в контексті кримінального закону його використання виправдане.

В.І. Зубкова підкреслює, що «примусовий характер покарання як державної міри означає, що всі учасники публічно правових відносин зобов'язані підкорятися рішенням, які набрали законної сили, а держава вправі застосовувати для їхньої реалізації відповідні заходи впливу, тобто органи і посадові особи зобов'язані забезпечити підкорення та виконати припис вироку» [9, с. 36].

У свою чергу, суспільна небезпека ухилення від відбування кримінального покарання полягає в його здатності заподіювати шкоду інтересам правосуддя, а саме в тому, що винний прагне уникнути кари, а також в прецедентності, що складається в можливості повторень подібних діянь як самим винним, так і іншими особами. Сумарний ефект заподіяної шкоди та прецедентності ухилення від відбування кримінального покарання полягає в тому, що не реалізується кримінальна відповідальність [11, с. 6].

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що, ухиляючись від відбування кримінального покарання, особа ухиляється від позбавлень або обмежень прав і свобод, ухиляється від обов'язку їх претерпіти і відповідно від каральної властивості покарання. Так, ухилившись від відбування, виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, особа має можливість користуватися певними правами чи свободами на свій розсуд, в яких вона обмежена чи яких взагалі позбавлена, вирішувати свої проблеми, має можливість вчинити новий злочин. Наприклад, ухиляючись від виправних робіт і від сплати штрафу, особа ухиляється від майнових зобов'язань і т. д. Тому, ухиляючись від відбування кримінального покарання, особа ухиляється саме від цієї ознаки покарання – кари [11, с. 20].

На думку І.Г. Богатирьова, під ухиленням від відбування кримінального покарання слід розуміти протиправну дію або бездіяльність засудженого під час відбування покарання, яка полягає у невиконанні ним встановленого чинним законодавством обов'язку зазнати кари, або державно-примусових правообмежень, які зазначаються у вироку суду [2, с. 30]. У свій час В.К. Сауляк зазначав, що засуджений, який ухиляється від покарання, ухиляється від виправно-трудоного впливу режиму, праці, виховної роботи, загальноосвітнього та професійного навчання, підриваючи тим самим авторитет установ, що відають виконанням покарання [1, с. 156; 18, с. 10].

Вивчення особливостей об'єктивної сторони ухилення від покарання неминуче призводить до аналізу законодавчої конструкції складу злочину. Як і будь-який злочин, злочин, пов'язаний з ухиленням від кримінального покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, – це не застигле статистичне явище, а процес, який розвивається в просторі і в часі [3]. Особливість діяння, що утворює об'єктивну сторону відповідного злочину, обумовлює вчинення злочину досить тривалий час. У кримінально-правовій літературі такі злочини прийнято називати триваючими. Вони характеризуються безперервним, протягом певного відрізка часу вчиненням злочину на стадії закінченого злочину.

Визнавши даний злочин триваючими, ми відносимо його до числа злочинів, момент юридичного закінчення яких не збігається з моментом їх фактичного

завершення. Моментом юридичного закінчення злочину, тобто часом, з якого вказане діяння має кваліфікуватися як закінчене, є не момент настання будь-яких суспільно небезпечних наслідків, а вихід засудженого з-під спеціального контролю і отримання реальної можливості діяти на власний розсуд. Так, наприклад, початковим моментом ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, можна вважати момент не раніше того, коли особа не з'явилася до місця відбування, виконання покарання у вказаний час, або, якщо це стосується сплати штрафу, не сплатила його у вказані строки тощо.

Тобто, на нашу думку, для всіх випадків ухилення буде правильним, що цей злочин слід вважати закінченим, коли суб'єкт подолав фактичну або уявну лінію контролю (охорони) і у нього з'явилася реальна можливість розпорядження власними діями, коштами, майном. Якщо такої можливості у особи не з'явилося, скоєне навряд чи може розглядатися як закінчений злочин [13, с. 17].

З цього можна зробити висновок, що не слід ототожнювати момент закінчення складу злочину з моментом припинення «злочинного стану» взагалі. Об'єкт, на який посягає триваючий злочин, весь час піддається впливу злочинного діяння. А отже, суспільна небезпека ухилення має місце не тільки в момент заподіяння шкоди охоронюваному суспільним відносинам, але й весь той час, поки особа перебуває поза впливом, контролем відповідних органів. У цьому випадку суспільні відносини не відновлюються, залишаються в деформованому стані тривалий час і, отже, суспільна небезпека поведінки винного і його особи не зменшується, а в певних випадках навіть підвищується [20, с. 36]. Як вірно відмічає Ю.М. Ткачевський суспільна небезпека особи, що ухиляється зберігається протягом всього проміжку часу поки винний ухиляється від покладеного на нього обов'язку відбувати призначене судом покарання, що є однією із специфічних ознак будь-якого триваючого злочину [23, с. 78]. Схожу точку зору має і Е.Т. Борисов [4, с. 61].

Таким чином, винна особа постійно перебуває в певному злочинному стані, в якій би момент не було перервано ухилення від відбування покарання, їй буде інкриміновано закінчений склад злочину.

Відзначимо, що вирішення даного питання має не лише важливе теоретичне, а й практичне значення, так як від його вирішення залежить питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, а також амністії. Саме для цього і є необхідним встановлення моменту припинення (затримання особи, що ухиляється, органами влади) або припинення злочину (зміна обстановки або явка з повинною). Тому строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за триваючі злочини починається обчислюватися тільки після того як це діяння припинене, амністія застосовується тільки до тих триваючих злочинів, етап закінчення або припинення яких передував виданню акта про амністію [22, с. 107].

Останнім часом активно дискутується питання про те, чи є ухилення від покарання триваючим злочином. Так, у літературі висловлювалася думка про те, що даний злочин не слід відносити до триваючих [10, с. 5–6; 8, с. 23; 16, с. 19].

Так як склад ухилення сформульований як формальний, то слід вважати, що цей злочин буде закінченим з моменту незаконного виходу з під контроль державних органів, що здійснюють виконання вироку суду або контроль за його виконанням.

Наприклад, В.М. Кудрявцев пропонує відмовитися від оцінки одного з видів ухилення від відбування покарання, а саме втечі як триваючого злочину. На його думку, немає необхідності покладати на особу яка втекла з місць позбавлення волі юридичного обов'язку повернутися в місце ув'язнення і розглядати невиконання цього обов'язку як суспільно небезпечну і кримінально карану бездіяльність [12, с. 96].

На наш погляд, ухилення від повернення особи після втечі в місця позбавлення волі, законодавець не оголошує як самостійний злочин, оскільки воно є природним продовженням втечі. Тому протиправне залишення особою місця позбавлення волі, припускає іманентно подальше ухилення від виконання покладеного на нього державою обов'язку піддатися кримінальній відповідальності і тому обидві ці дії становлять єдине ціле. Аналогічної думки дотримуються В.К. Сауляк, В.Є. Квашиш, Ю.К. Шевельов [17, с. 15–18]. Дану позицію можна розглядати по відношенню до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Ухилення від покарання як протиправне усвідомлене і вольове діяння засудженого буде розглядатися закінченим з моменту виконання ним дії або бездіяльності з метою ухилитися від призначеного судом покарання, визначеного у вирок суду, що набрав законної сили.

Таке ухилення може тривати значний проміжок часу, наприклад: до затримання засудженого, до явки його з повинною або до його смерті. Та обставина, що ухилення засудженого від виконання обов'язку відбути або виконати призначене йому покарання може продовжуватися тривалий час, дає підставу відносити подібні діяння до триваючих незалежно від того, чи тягне дане ухилення кримінальну відповідальність за статтею Особливої частини КК України, чи ні [7, с. 15].

Таким чином, встановивши саме кримінально-правові ознаки ухилення засудженого від покарання і згрупувавши їх в одне поняття, можна стверджувати, що ухиленням від покарання слід вважати суспільно небезпечне, протиправне умисне діяння: (дія- або бездіяльність) засудженого, спрямоване на відмову від претерпіння негативних для нього наслідків, пов'язаних із застосуванням кримінального покарання, призначеного судом за вчинений ним злочин.

Література

1. Бандоля Л. Г. Поняття та форми ухилення від покарання у виді громадських робіт: текст / Л. Г. Бандоля // Вісник Запорізького національного університету № 2, Львів: 2010;
2. Богатирьов І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: монографія / І. Г. Богатирьов. – К.: Атіка, 2005. – 312 с.;
3. Болдырев Е. В. Совершенствовать законодательство об ответственности за преступления, специальный субъект которых – заключенный: текст / Е. В. Болдырев, Л. Г. Крахмальник // Ученые записки. – М.: Изд-во ВНИИСЗ, 1969. – Вып. 17. – С. 78–94;
4. Борисов Э. Т.

Квалификация продолжаемых и длящихся преступлений, совершенных на территориях нескольких союзных республик: текст / Э. Т. Борисов // Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – С. 54–63; **5.** Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.): текст / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005 – 1728 с.; **6.** Гарафутдинов М. Р. Ответственность за побег из мест лишения свободы, предварительного заключения или из-под стражи по уголовному праву Российской Федерации: текст: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. Р. Гарафутдинов. – Казань, 1995. – 281 с.; **7.** Демидов О. Г. Уклонение от наказания: Уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. Г. Демидов. – М.: РГБ, 2005. – 189 с.; **8.** Егоров В. И. Уголовная ответственность за уклонение от отбывания уголовных наказаний: текст / В. И. Егоров. Рязань: РВШ МВД СССР, 1985. – 76 с.; **9.** Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика: текст / В. И. Зубкова. – М.: НОРМА, 2002. – 304 с.; **10.** Зыков В. Исчисление сроков давности привлечения к уголовной ответственности за длящиеся преступления: текст / В. Зыков // Советская юстиция. – 1968. – № 10. – С. 5–6; **11.** Иванова С. И. Уклонение от отбывания уголовного наказания: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. И. Иванова. – Тюмень, 2004. – 202 с.; **12.** Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления: текст / В. Н. Кудрявцев. – М.: Юрид. лит., 1960. – 244 с.; **13.** Лобанова Л. В. Преступные нарушения обязательности судебного приговора: учеб. пособие / Л. В. Лобанова. – Волгоград: Изд-во Волгогр. гос. ун-та, 2004. – 72 с.; **14.** Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекций / А.В. Наумов. – М.: БЕК, 1996. – 560 с.; **15.** Неклюдов Н. А. Соккрытие истины: соккрытие своей личности, лжеприсяга и ябеда, подлог и подделка / Н.А. Неклюдов. – СПб.: «Типография М.М. Стасюлевича», 1880. – 583 с.; **16.** Ришелюк А. Н. Длящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. Н. Ришелюк. – К., 1992. – 25 с.; **17.** Сауляк В. К. Проблемы борьбы с побегами осужденных из мест лишения свободы. Уголовно-правовой и криминологический аспекты / В. К. Сауляк, В. Е. Квашиш, Ю. К. Шевелев. – К.: КВШ МВД СССР, 1978. – 80 с.; **18.** Сауляк В. К. Уголовная ответственность за уклонение от отбывания наказания в виде лишения свободы (ст.183¹ УК УССР): лекция / В. К. Сауляк. – К.: НИ и РИО Киевской высшей школы МВД СССР: им. Ф. Э. Дзержинского, 1980. – 32 с.; **19.** Словник української мови: в 11 томах. Том 10 / Ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – 658 с.; **20.** Смяян А. Д. Побег из места лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи (уголовно-правовая и криминологическая характеристика): дис. ... канд. юридические науки : 12.00.08 / А. Д. Смяян – М.: РГБ, 2007. – 237 с.; **21.** Тарханов И. А. Замена наказания по советскому уголовному праву / И. А. Тарханов. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1982. – 104 с.; **22.** Тепляшин П. В. Уголовная ответственность за уклонение от отбывания лишения свободы: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / П. В. Тепляшин. – Красноярск: 2002. – 227 с.; **23.** Ткачевский Ю. М. Давность в советском уголовном праве / Ю. М. Ткачевский. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1978. – 128 с.; **24.** Уткин В. А. Основные черты правового регулирования исполнения (отбывания) наказания в уголовно-исполнительном кодексе РФ / В. А. Уткин // Актуальные проблемы борьбы с преступностью и правоприменительной практики: Межвуз. сб. научн. тр. Вып. 4. – Красноярск: Сибирский юридический институт МВД России, 2001. – С. 43–51.